

д-р Драги Ѓоргиев, Институт за националну историју, Скопље

МУХАЦИР МАХАЛА У СКОПЉУ КРАЈЕМ XIX ВЕКА

Abstract: In this paper is seen the emergence and the development on the one of the first urbanized residential units in Skopje, Muhadzir mahala. Created in the end of the XIX century on the right coast of the river Vardar, for accepting Muslim refugees, this neighborhood is the first attempt in Skopje to be created urbanized unit with residential objects and with network of streets, made under a previously made plan. Although in the beginning, the neighborhood had succeeded getting the wanted look, becoming the most urbanized part of the city, soon it had lost its appearance. Due to the large number of refugees, there were built new objects and buildings that weren't planned, which led to distortion of the plan and of the urbanized appearance to the neighborhood.

Key words: Muhadzir mahala, muhadzirs, Skopje, Muslims, house, street, city, plan, river, Vardar.

Позната скопска Мухацир махала подигнута је после великог таласа муслиманских избеглица (мухацири), покренутог услед губитака територија у ратовима које је Османко царство водило против Русије (1877 - 1878) и Србије и Црне Горе (1876 - 1878). Територија Македоније, која је након Берлинског конгреса (1878 г.), остала део османских европских провинција, била је преплављена муслиманским досељеницима из Босне и Херцеговине, Црне Горе и Србије. Готово да није било града у којем привремено или на дужи рок, нису били размештени ови досељеници.

И Скопска каза, која је у то време ушла у састав новоформираног Косовског вилајета (1877 г.), морала је прихватити већи број досељеника, разнородног муслиманског састава. За досељавање ових мухаџира у Скопље и његову околину, постоји богата архивска документација османске провениенције, која се чува у Државном архиву Републике Македоније¹. Она се састоји од разних извештаја, преписке, молби, као и листе, телеграме, који су били упућивани Мухаџирској комисији, чије је седиште било у Скопљу. Ови документи нуде вредне информације о распоређивању досељеника у граду и у његовој околини, о начину смештаја, о њиховим покушајима да добију пребивалишта или дозволе за изградњу кућа и сл. Разуме се, о овим догађајима бројна документација постоји и у Османлиском архиву у Истанбулу, одакле смо за ову прилику, такође, искористили неколико докумената. С обзиром на то да је фокус нашег рада усмерен искључиво на утицај ових досељеника на физички изглед града Скопља, ми ћемо се конкретније задржати само на мухаџирима настањеним у њиховом најпознатијем насељу - Мухаџирској махали. Део ове махале још увек постоји у центаралном подручју града, а његови становници још увек са поносом истичу да живе у првој урбанизованој махали у Скопљу.

Оно што најпре пада у очи приликом анализе османских докумената о раду Мухаџирске комисије у Скопљу, јесте чињеница да на почетку доласка мухаџира у град, они нису били насељавани и нису се концентрисали само на једном месту или само у једном делу града. Немајући готове и припремљене објекте где би их сместила, пракса комисије била је да најпре досељенике размести по хановима и оштећеним амамима, као и по кућама у различитим деловима града. У складу са једним парцијалним податком², почетком маја 1879. године, у 39 скопских махала било је насељено 250 мухаџира у муслиманским кућама, а 100 у хришћанским, тако да је у било по неколико мухаџирских породица у једној махали³.

Већа концентрација мухаџира на једном месту најпре ја започела у околини града. Једна од најранијих и највећих била је у селу Хасанбегово (данашње скопско насеље

¹ Државен архив на Република Македонија (ДАРМ), Фонд бр. 875, Мухаџирска комисија - Скопје.

² Ни бројна архивска документација не омогућава да се утврди укупан број мухаџира досељених у Скопље и околину. То је свакако резултат чињенице да се, током неколико година, за време рата и после њега, прилив и одлив досељеника одвијао непрестано.

³ ДАРМ, Фонд 875, кутија бр. 5, док. 161; м-р Марија Пандевска, Присилни миграции во Македонија во годините на големата источна криза (1875 - 1881), Скопје, 1993, 128.

Методиј Андонов - Ченто, раније Синђелић). У том периоду у њему је било насељено око 70 - 80 муслиманских породица из Босне и Херцеговине⁴. Такођер, и у данашњем скопском насељу Чаир, које је у то време било на периферији града, било је досељених Черкеза, које су касније заменили досељеници из Босне и Херцеговине. Због тога се објекти у којима су становали, познати као Черкеске куће, од тада назвају Бошњачке куће⁵.

Позната Мухацир махала (Маџир маало) била је први реон у Скопљу, где су на једном одређеном простору плански подигнути станбени објекти за досељенике и у којој је извршено њихово прво веће концентрисање. Махала је била организована на десној страни реке Вардара, која је била слабије насељена и која је била позната под именом Каршијака (тур. *kar[ıyaka* - супротна страна)⁶. У том погледу може се рећи да се и ова махала у то време налазила на периферији града, у његовом југозападном делу. Она је ушла у састав веће махале познате под именом Вардар, која је до 1900. године била најновија махала у целом Скопљу. Она се пружала од Чивчи махале (т.ј. од данашњег железног моста, подигнут 1905.) поред Вардара, до железничке пруге на реци⁷ (т.ј. до данашње железничке станице у Скопљу). Значи, простор намењен за мухацире који је касније постао познат под именом Мухацир махала, добио је своје име нешто доцније, по досељеницима који су тамо били насељени. Иначе, официјални назив овог насеља, како су га назвале власти, био је Хамидије (Hamidiye)⁸. Међутим, међу становницима Скопља

⁴ Јован Трифуноски, Босанско - херцеговачки муслимани у Скопском Пољу, у зборник: III Конгрес географа Југославије, Сарајево, 1954, 89; м-р Марија Пандевска, исто.

⁵ Реџеп Шкријељ, Мухацирската криза и насељивање на Бошњацима во Македонија (1875 - 1901), Скопје, 2006, 173.

⁶ До XIX века име Скопље било је употребљивано само за стари део града који се распростирио на левој страни Вардара, односно за историјско језгро Скопља. Десни брег био је познат као Каршијака или Прекувардар, а од половине XIX века и Прекумос. Тек после изградње железничке пруге Солун - Скопље и изградње железничке станице на десној страни Вардара (1873.), град је почео да се интензивно шири преко реке, преносећи и на ту страну име Скопље.

⁷ Јован Хаџи Васиљевић, Скопље и његова околина, Београд, 1930, 69.

⁸ У то време власт је мухацирским насељама у македонским градовима давала посебна имена. Нова махала коју су мухацири оформили у близини Нове хришћанске махале у Скопљу (данас у североисточном делу града), било је названо Тешфикије (Te[şfikiyе), 20 октомври 1884 . (Ba[bakanlık Osmanlı Ar[ıvi, Buyuruldu defter, no. 6, sayfa 23), док је мухацирска махала у околини Струмице, у септембру 1886. Названа Хамидије (Hamidiye) (Ba[bakanlık Osmanlı Ar[ıvi, Buyuruldu defter, no. 6, syfa 71). Посебна мухацирска насеља у Скопљу и његовој околини била су подигнута и крајем османске доминације, то јест после анексије Босне од стране Аустро - Угарске (1908. године). Тако је махала у коју су мухацири досељени у Скопљу, оформљена у околини железничке станице, била је названа Решадије (*Re[adiye*), махала у Чаиру - Кајихан (*Kayhan*), село у Маџари - Мурадије (*Muradiye*), село у области Емиршахли - Сулејманшах (*Suleyman[ah*), село у околини Катлановске бање - Меџидије (*Mecidiye*), село између Куманова и Скопља - Јилдирим Бајазит (*Yıldırım Bayazid*), а села у областима Жибница и Лебница били су названи Итихад (*İttihad*) и Тераки (*Terakki*), 28 мај 1911 г., (Ba[bakanlık Osmanlı Ar[ıvi, Dahiliye nezareti idare, 97 - 1/22).

остало је да живи само назив Мухацир махала. Занимљиво је да су, на једном урбанистичком плану града Скопља, који је крајем XIX века, израђен за потребе Скопске општине, од стране извесног немачког инжењера⁹, у саставу Вардар махале обележана два посебна насеља: Мухацир и Хамидије, подељени само једном главном улицом. Мада ове две настанбе имају различита имена, овде је, ипак, реч о јединственом простору насељеном мухацирима, који је код скопских становника био познат под именом Мухџир махала.

Што се тиче избора простора за изградњу тог насеља, поред ненасељености, он је био тесно повезан и са близином реке Вардара и са већ, у то време, активном железничком линијом Скопље - Митровица, којом су превозени мухацири. Такођер, ниво подземних вода у том делу Скопља био је висок, што је погодновало копању бунара, из којих су се становници насеља снабдевали водом.

Тачно време почетка изградње овог скопског насеља, и поред обемне архивске документације, не може се тачно одредити. Мада се претпоставља да је инжењер Иса - бег, творац плана махале, овај план направио још 1876 г., чини се да изградња није започела пре 1881 године. То се може претпоставити имајући у виду неке захтеве мухацира упућене Мухацирској комисији, за додељивање кућа или плацева за њихову изградњу у овој махали, међу којима су најранији они из 1881. Ево неколико примера. Један од докумената који најнепосредније упућује на то да је изградња махале започела наведене године, је докуменат од 24. августа 1881, у којем се наводи да је иницијативом Скопског мутасарифа, Мехмед Кадри - паше, у Каршијаки започела изградња 200 кућа за смештај мухацира¹⁰. Седамнаестог марта 1883 г., мухацири Осман и Ахмед, синови Махмуда, упутили су мутасарифству Скопља молбу, којом су тражили да им буду додељене парцеле за изградњу кућа у Мухацир махали, у Каршијаки, зато што више нису могли да плаћају најамнину за куће у којим су живели¹¹. Почетком децембра 1883, дунђери из Кичевског дунђерског еснафа, упутили су молбу Скопском мутасарифству, којом су тражили да им буду исплаћени 22 дневнице, које су раније зарадили радећи на изградњу кућа у Мухацир махали, у Скопљу¹². Интересантно је то што су молбе мухацира за изградњу кућа биле

⁹ Реџеп Шкријељ, цит. дело, 174.

¹⁰ ДАРМ, Збирка Мухацирска комисија, Фонд 875, кутија 3, док. 26, бр 27.

¹¹ ДАРМ, Збирка Мухацирска комисија, Фонд 875, кутија 14, док. 89, бр.91.

¹² ДАРМ, Збирка Мухацирска комисија, Фонд 875, кутија 12, док. 155, бр. 172.

упућиване до Скопског мутасарифства, а одакле су биле прослеђиване Скопској општини. Чини се да је мутасарифство само потврђивало статус мухацира, а општина је била та која је имала задњу реч у издавању дозвола за градњу. Очигледно, на тај начин општина и градске власти су настојали да имају што је могуће већу контролу у изградњи насеља, мада је њен каснији развој показао да та контрола није била ефикасна.

Према плану насеља, израђеном од стране већ поменатог инжењера Иса - бега, на простору површине од 17,3 хектара, било је предвиђено да буде подигнута једна урбана целина, са паралелно постављеним улицама, између којих су били предвиђени блокови са типизираним станбеним приземним и двоспратним нумерисаним објектима. Разграничавање улица било је у правилној мрежи, с главном улицом коју су под правим углом пресецале локалне мање улице, што је стварало традиционалну махалску структуру. Главна улица била је унутрашња основа махале, у којој се одвијао јавни живот становника махале. Она је била калдрмисана и с уздигнутим тротоарима, које мање улице, широке између два и четири метра, нису имале.

Лево и десно од главне улице парцилисани су блокови који су били резултат правилне схеме улица. Блокови који су били у центру махале и у њеном северозападном делу имали су правилну ортогоналну схему, док је у блоковима у североисточној зони махале, која се протирала ка железничкој прузи, та правилност нарушавана. И каснија тенденција непланског ширења ове махале одвијала се на том правцу. Само једну деценију после формирања, изградњом незаконитих кућа у правцу данашње скопска општине Аеродром, махала је проширена преко железничке пруге¹³.

Станбени објекти, прилагођени начину живота муслиманског живаља, били су типски, изграђени од слабог материјала - плетар, са двостраним и четвоространим крововима, покривеним „турским“ ћерпичем. Куће на главној улици биле су истурене напред, на самој улици, док је двориште било повучено уназад. У унутрашњој зони махале, у локалним улицама, парцеле су биле изразито уске и издужене. Кућа, са помоћним просторијама била је смештена у унатрешњости парцеле, а напред, ка улици, налазило се двориште, ограђено високим зидом. Током времена, изграђена површина у самом дворишту постепено се повећавала, што је, у суштини, значило повећање станбеног садржаја парцеле.

¹³ Јован Хаџи Васиљевић, цит. дело, 69.

Током времена куће у главној улици биле су ојачане чвршћим материјалом, биле су подигнуте на спрат, с дрвеном међуспратном и кровном констукцијом. Оне су постале веће и репрезентативније, што је повећавало и значење читаве улице¹⁴. У приземљу су обично били смештени дућани, док су на спрату живели власници Ове куће су најчешће имале две собе и чардак. Једна је била за женски, а друга за мушки део породице.

У махали је било неколико јавних чесама и бунара, из којих су се становници снабдевали водом за пиће. Поред тога, ове чесме и бунари служили су и за заједничко прање рубља. 1883. године започела је изградња споменуте Фаик-пашине џамије, која је била завршена 1884. Она је била позната и као Мухацир-џамија. Фаик - паша је у то време био мутасариф Скопског санцака, а у изградњи су му добровољним радом помогли и сами мухацири¹⁵. За одржавање личне хигиене становника у 1886 г. на десној страни Вардара започела је изградња једног амама, који је касније био познат и као Вардар бања, односно Каршијака амам. С обзиром да се он налазио непосредно поред Мухацирске махале и да су га користили готово искључиво мухацири, био је познат и под именом Мухацирски амам¹⁶.

У почетку Мухацир махала је као посебна урбана целина, успала да добије плански изглед, постајући једно од најорганизованијих насеља у Скопљу у другој половини XIX века. Са својом организацијом и структуром улица и парцела, она се разликовала од кућа и улица распоређених у урбанистичком хаосу у старом језгру оријенталног Скопља, на левој страни Вардара. Док је на овој страни била доминантна типична оријентална кућа, у Мухацир махали кућа је добила модернију форму, изглед и функцију.

Међутим, пристизањем све већег броја мухацира, чије насељавање се није могло контролисати, била је нарушена функционалност и јединственост композиције насеља. Тако је махала убрзо изгубила имиџ модерног насеља. Због великог и брзог прилива

¹⁴ За постојање дућана на овој улици сведочи и вакафнама Фаик - пашине џамије, која је била једина џамија у овој махали. Фаик - паша је за њено издржавање завештио четири дућана који су се налазили непосредно поред џамије. (Лидија Кумбараци - Богојевиќ, Османлиски споменици во Скопје, Скопје, 1997, 117).

¹⁵ Ова џамија је била оштећена у време катастрофалног земљотреса 1963. године, а њени остаци коначно су уклоњени 1989. Иначе, у вакафнама ови џамије употребљено је официјално име махале - Хамидије. (Лидија Кумбараци - Богојевиќ, цит. дело, 117).

¹⁶ Градитељ овог амама био је Хасан Риза - ефенди из Криве Паланке, а амам је био грађен у периоду од 1886 до 1891. године Био је у функцији до 1944, а затим је био срушен. Ekrem Hakki Ayverdi, Avrupa'da osmanlı mimari eserleri (Yugoslavya), с. XXX, 248, 290, 299, Лидија Кумбараци - Богојевиќ, цит. дело, 195.

нових мухаџира, нове куће су неплански подизане око махале, чиме је био нарушен њен првобитни план. Пренасељеност је била константан проблем, због чега је додавање бројних нових објеката, без поштовања плана и функционалности насеља, готово постала свакодневица. За стално дограђивање насеља има бројних примера у документима Мухаџирске комисије. У јуну 1884, мухаџир Ахмед, син Мехмеда, за његову деветчлану породицу тражио је од скопског мутасарифа да му додели једну од новоизграђених кућа у махали мухаџира, у Каршијаки¹⁷. Његов захтев је опет био прослеђен општини. Насељавањем мухаџира Скопље се суочило с првим већим урбанистичким изазовом, који је настојало да реши на што бољи начин. То потврђује и писмо од 12. августа 1883. године, које је Савет скопске општине упутио мутасарифу Скопља, у коме се тражи одобрење за хитну израду једног геодетског плана Скопља, од стране компетентног инжењера¹⁸. Нисмо успели утврдити да ли је тај план направљен.

У сваком случају, живот овог првог плански изграђеног насеља у Скопљу, настављен је и у бурним догађајима, који су обележили крај XIX и почетак XX века. Мухаџир махала је до краја османске доминације на Балкану остала једна од главних дестинација мухаџира који су долазили у Скопље, посебно после анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро - Угарске 1908 године.

После 1912. године и повлачење турске власти из Скопља, дошло је до промене састава становника махале. Муслимански становници махале, или су отишли у Турску, или су се преселили на леву страну Вардара, у историско језгро града, у коме је муслиманска популација била бројнија. Они су продавали своје куће хришћанима, који су започели да се насељавају у махали и да мењају начин живота у њој. Богатији су почели да обнављају старе или да подижу нове и веће куће на главној улици и поред кеја на обали Вардара. Дошло је до трансформације јавног живота, а отворени су и различити објекти у махали: аптека, школа, полицајска станица, ђаћки интернат, сиротињски дом, кафана, посластичарнице, различити дућани и радње, па чак и јавна кућа. На кеју, где је омалдина шетала на такозваном Чифте корзу, постојала је станица за фијакере, а био је уведен и водовод. Интересантно је да у овом насељу никад није била изграђена црква.

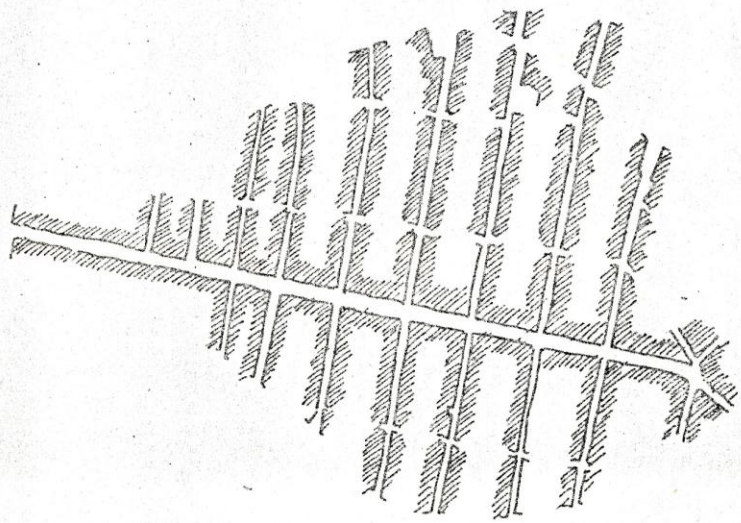
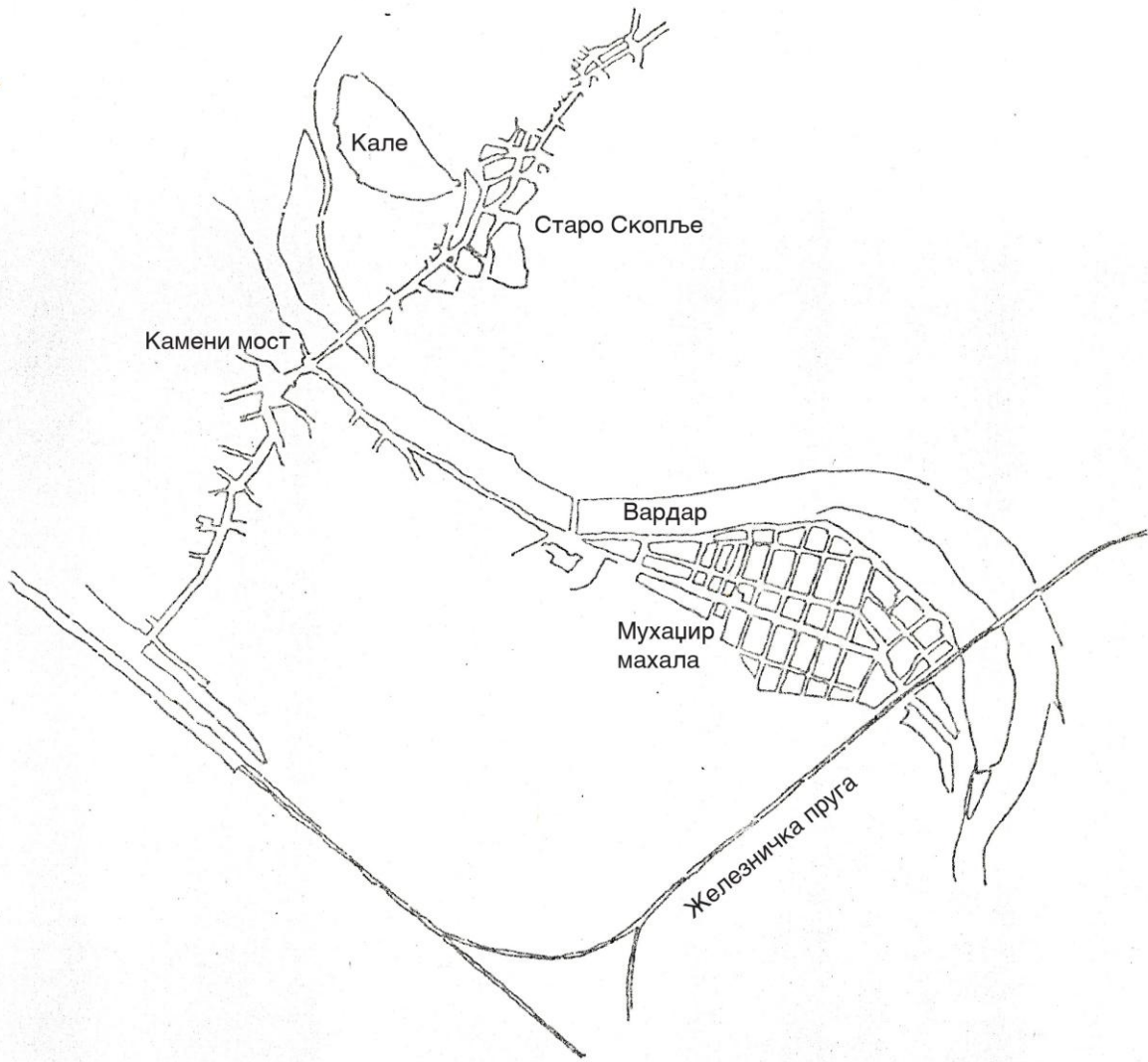
¹⁷ ДАРМ, Збирка Мухаџирска комисија, Фонд 875, кутија 15, док. 82, бр. 102.

¹⁸ ДАРМ, Збирка Мухаџирска комисија, Фонд 875, кутија 14, док. 130, бр. 132.

Свој зенит ова махала је достигла у периоду између два светска рата, све до катастрофалног земљотреса у Скопљу од 1963. године. Становници Мухацир махале били су посебно поносни на своје порекло из ове махале, која је постала култно насеље. Бити пореклом из Мухацир махале, значило је бити грађанин. Муцирмахалци са посебним поносом су тврдили да је њихова махала град у граду и да може самостално опстати. Идилични живот је завршио катаклизмом од 26. јула 1963 године. Већи део становника отселио се у новоизграђена насеља. У будућим плановима новог, модерног Скопља, није било места за куће подигнуте крајем XIX и почетком XX века, тако да је ова махала постепено почела да стагнира и да губи корак са модернизацијом града.

Но, и поред драстичних урбанистичких промена који су се догодиле у Скопљу после земљотреса, један део Мухацир махале и данас постоји. Ту још увек живи део старих мацирмахалаца, којима није дозвољено да поправљају старе, нити да подижу нове куће. Овакав однос града деценијама се оправдава урбанистичким плановима, који предвиђају рушење насеља, али који се, такође, деценијама не реализују. Постоје појединачни примери обнове старих кућа, на чијем месту ничу нове, веће куће, које се својом савременом и кич архитектуром, драстично разликују од осталих кућа, чиме нарушавају изглед махале. Већи део старих кућа је у веома лошем стању и оспособљен је за живот нужним дограђивањем и поправкама. То су мале густо набијене кућице, које још увек носе обележје старе архитектуре. Део њих, заједно са тесним улицицама још увек претставља једну аутентичну целину, која због своје амбијенталности, заслужује да буде сачувана одговарајућим реконструкцијским захватима.

У сваком случају, данашња Мухацир махала претставља једну од најсубстандарнијих насеља у централном градском подручју Скопља, где се још увек може препознати покушај планског стварања првог станбено-урбанизованог простора у Скопљу у другој половини XIX века.

Улична мрежа
Мухаџир махале

Resume

Muhadzir mahala in Skopje in the end of 19 century

The famous Muhadzir mahala in Skopje was created in order to accept the big number of Muslim refugees (muhadzirs) that came to the European ottoman territories after the war od Ottoman Empire with Serbia (1876-78) and Russia (1877-78). This neighborhood was created on the right coast of the river Vardar, which was less populated and was known under the name Karshiyaka. It stretched on the space between the Iron bridge (built after 1905) which still exists, to today's modern railway station in Skopje. This space was within the larger neighborhood Vardar and for the most part consisted fields and gardens.

According to the plan made by the engineer Isa-beg, was provided planned construction of residential buildings on one or two floors. The streets were straight and functional, normal on the main street. In the neighborhood there were a few public fountains and wells from which every house supplied water for drinking. Close to the neighborhood was built a hammam among the people known as Muhadzirski hammam or Vardar banja, and in 1884 there was built the mosque of Faik - pasha, known as the Muhadzir mosque.

At the beginning the neighborhood succeeded getting the wanted look, becoming the most urbanized part of the city, but soon afterwards it lost its appearance. Due to the large number of Muslim refugees, it was imposed to fast and unplanned upgrading new facilities, which destroyed the plan of the neighborhood.

A part of that neighborhood today still exists and is one of the most substandard neighborhoods in the center of Skopje. By the appearance of the streets it can still be recognized the attempt for creating an urbanized part in Skopje towards the end of the 19 century.

(Објављено у: Просторно планирање у Југоисточној Европи (до другог светског рата), Историјски институт/Балканолошки институт САНУ, Географски факултет универзитета у Београду, Београд, 2011, (493-507);